

против безответственности и равнодушия. Но сюжет финала имеет свою логику и с точки зрения тупой бездушной среды, для которой Громов не представляет никакой опасности. Она боится только оторвавшейся от ее тела мертвой частицы, которая воскресла метафорически при контакте со словом.

Идея о конце, которую предлагает сюжет шестой палаты, не только грустна, но и страшна. Грустна, потому что в конце века вдруг оказывается, что сумасшедший дом является единственным местом, где может существовать неординарное слово; страшна, потому что выходит, что со времени Фамусовской Москвы в России ничего не переменялось.

ЛИТЕРАТУРА:

1. А. П. Чехов в воспоминаниях современников. - М. 1947. - С. 316; 2. Скафтымов А. О повестях Чехова "Палата № 6" и "Моя жизнь". // Скафтымов А. Нравственные искания русских писателей. - М. 1972; 3. Фортунатов Н. Пути исканий. О мастерстве писателя. - М. 1974; 4. Чудаков А. Мир Чехова. Возникновение и утверждение. - М. 1986. - С. 232; 5. Debreczeny P. "Палата № 6" – притча или патологическое исследование? - In: Anton P. Čechov – Philosophie und Religion in Leben und Werk. (Verlag Otto Sagner). – München. 1997. - S. 84; 6. Катаев В. Б. Проза Чехова. Проблемы интерпретации. - М. 1979. - С. 192; 7. Чехов А.П. Полн. собр. соч. в 30-ти т-х. Т. 8. - М. 1977. - С. 72. Все цитаты приводятся по этому изданию; в скобках указывается страница; 8. Катаев В.Б. Проза Чехова. Проблемы интерпретации. - М. 1979. - С. 192; 9. Suchanek L. Антон Чехов и философия встречи ("Палата № 6"). – In: Anton P. Čechov – Philosophie und Religion in Leben und Werk. (Verlag Otto Sagner). – München. 1997. - S. 323-328; 10. Debreczeny P. "Палата № 6" – притча или патологическое исследование? - In: Anton P. Čechov – Philosophie und Religion in Leben und Werk. (Verlag Otto Sagner). – München. 1997. - S. 89; 11. Катаев В.Б. Проза Чехова. Проблемы интерпретации. - М. 1979. - С. 192.

Мехед А.С. (Київ, Україна)

Проблеми вираження комічного у працях чеських вчених

У статті представлений ознайомлювальний огляд наукових праць і статей чеських учених і письменників, які досліджували теми гумору й комізму від початку до кінця ХХ сторіччя.

Ключові слова: гумор, комічне, чеська література ХХ сторіччя, Сюрреалістична група в Чехословаччині, чеські дослідники.

В статье представлен ознакомительный обзор научных работ и статей чешских учёных и писателей, которые исследовали темы юмора и комизма с начала и до конца ХХ столетия.

Ключевые слова: юмор, комическое, чешская литература 20-го столетия, Сюрреалистическая группа в Чехословакии, чешские исследователи

The article presents an introductory overview of scientific works and articles of Czech scientists and writers who researched the subject of matter of humor and the comic element from the beginning till the end of the 20th century.

Key words: humor, the comic, Czech literature of the 20th century, Czech researchers

Хоча в чеській літературі 20-го століття були комічні твори світового масштабу, на теоретичні праці про комічне вона завжди була скупую. Якщо не згадувати есеїстські підходи літераторів (К. Полачек, К. Чапек), активних гумористів чи сатириків, якими були Вацлав Лаціна, Їржі Восковец та Ян Веріх, Радован Кратки, Ярослав Жак, Іван Вискочіл, Їржі Сухи чи Ян Воднянський, то існують лише окремі праці про комічне чеського походження.

Теоретичні праці про комічне, гумор та сміх спочатку обмежувалися схоластичними обговореннями у різних напрямках (біологія, медицина, психологія, естетика, історія літератури та мистецтва). Франтішек Кратки наводить цікаві характеристики проблематики у Дурліка, Лінднера, Каднера та Гостінського [15, 11-13].

На кінці 20-х років Карел Тейге – естетик лівого політичного спрямування – видав двотомник есе «Про гумор, клоунів та дадаїстів». Робота знайомить з актуальними мистецькими напрямками того часу, які шукали свої відправні точки в гуморі. Однак окрім цього, Тейге занадто ідеологічно оспівує пролетарське мистецтво, поетизм та конструктивізм. Після 1934 року письменник долучився до чехословацької сюрреалістичної групи та представляв її протитоталітарну, антисталінську лінію. Хоча він передчасно став жертвою більшовицьких цькувань (у 50-х роках), його заслугою став небувалий інтерес до сюрреалізму на теренах чеських земель, який він пізніше спрямував подібно до концепції «чорного гумору» Бретона до проблематики гумору.

Інший член сюрреалістичної групи в ЧСР, Богуслав Броук, по закінченню курсу антропології пішов навчатися естетики на філософський факультет Карлового університету в Празі, де й написав свою дисертацію на тему «Мовний комізм» у 1941 році під керівництвом відомого вченого Яна Мукаржовського (хоча захистити він її зміг лише по закінченню війни у 1945 році). Праця варта уваги вже через те, що не виходить з сюрреалістичних позицій, але в ній відчуваються методологічні тези структуралізму Празького лінгвістичного кружку.

Крім звичайних посилань до фізіологічних та емоційних основ сміху та комізму, Броук розрізняє, за традицією Бергсона, комізм, який присутній у мові (змістовий), та комізм, який ґрунтується на мові (чистий комізм). Останній він робить предметом свого дослідження. Цей мовний комізм вчений ділить ще на два підтипи: комізм вимовний (вербальний) та письмовий (скрипторальний), – і намагається створити модель типології комізму. Окремі розділи Броук присвячує систематичному розбору вербальних форм, комічної вимови (артикуляції, наголосу, темпу, тембру та ін.) та словесному комізму, тобто мовному комізму в вужчому смислі слова, де поряд зі словником комічного, морфологією та синтаксисом досліджує гру слів та жарти (архаїзми, неологізми, варваризми та ін.). У скрипторальних формах розрізняє комічну анортографію (нехтування правописом) та комічну графіку. Броук пов'язує виникнення комічного з трансформацією, яка відбувається, коли двозначне слово переміщає значення всього вислову з одного змістового контексту до іншого. Комічний ефект залежить від складової, яка заперечує або руйнує ціле. До наукової роботи залучено багатий фактичний матеріал з цитатами чеських гумористичних авторів та журналів. Такий лінгвістичний погляд, який зараз стоїть у центрі інтересів американських семіотиків, з того часу більше в чеському контексті не з'являвся.

З психологічного погляду, а точніше – психіатричного, комізмом зацікавився Іржі Роубічек. У своєму дослідженні «Сміх» поруч з фізіологією сміху та механічними способами виникнення сміху він звертає увагу на його психологічні тлумачення від антики через нову епоху та концепцію XIX століття (Шопенгауер, Ніцше, Дарвін, Спенсер, Бейн, МакДугал, Крейпелін, Істман, Бергсон) аж до Фрейда. Він розроблює та описує терапевтичні аспекти сміху по відношенню до здоров'я людини, до сексу, до старіння та займається питанням мозкового центру сміху. До цієї проблематики він повернувся на початку шістдесятих років популярною статтею, коли він знову почав досліджувати різні механічні та хімічні способи виникнення сміху, особливо через вплив алкоголю та наркотиків [26]. Що до інших його праць, які не стосуються сміху, то він опублікував у свій час новаторську роботу про експериментальні психози викликані інтоксикацією ЛСД [25]. Після радянської окупації вчений емігрував до Швейцарії 1968 року.

У 60-х роках вийшла ґрунтовна праця про комізм зосереджена в області літературної компаративістики «Героекомізм у поезії слов'ян» від професора богемістики та полоністики Карлова університету Карла Крейчі. Інтерес Крейчі щодо ширшого соціального контексту гумору можна було помітити ще в монографії про Якуба Арбеса [16], але в «Героекомізмі» йому вдалося встановити вужчий зв'язок польського та слов'янського контексту досліджуваної теми зі світовим контекстом. Починаючи від поеми «Маргітес» Гомера та античної «Батрахоміомахії», він досліджує героєкомізм середньовіччя, ренесансу та бурлеску класицизму, італійського капричіо та романтичної іронії, пародійних, травестійних жанрів та сатири XVIII століття, гротеску XIX та XX століття аж до занепаду комізму в Джойса та Жаррі. Слов'янська тематика представлена широкою ретроспективною російської, польської, чеської, болгарської, словацької, сербохорватської та словенської літератури та доведена аж до маргітес XX століття в Швейку та поетиці «Освобозеного дівадла», в польському кабаре та російській гігантоманії більшовицької революції. І хоча праця Крейчі дотримується марксистських схем історичного розвитку, завдяки методу порівняння, що спирається на позитивістський соціологізм, вона належить до надзвичайно ерудованих робіт, які були написані в Чехії.

З того часу походять й есе естетика Олега Суса з міста Брно, які видано у книжці під назвою «Метаморфози сміху та страху». Однак, окрім як для свого часу рідких зауважень, вона не приносить ніякої нової осмисленої концепції або хоча б необхідний критичний перегляд сучасних теорій. Про переоцінення роботи О. Суса написав й відомий критик Ян Лопатка у своєму відгуку в журналі «Тварж» [20, 99].

Оскільки мова йде про літературний комізм, то не можна не згадати антологію чеського гумору та монографію про Ярослава Гашка Радки Питліка. Характеристики гумору автора стосовно книг «Пригоди бравого вояка Швейка» та «Партії поміркованого прогресу в межах закону» перевищили обмеженість того часу. У зв'язку із згаданою вище роботою не можна не звернути уваги на перший повний якісний переклад Швейка до англійської мови, який у 70-х роках видав Цеціл Парротт, професор слов'янських мов в

університеті в Ланкастері, який працював у Празі як британський посол у 1960-1966 роках. Парротт опублікував й окрему монографію про Гашка в 1978 році, яка виразно репрезентує специфіку чеського гумору в історичному контексті до та після першої світової війни. Таким чином, Парротт відіграв значну роль у тому, що до міжнародного контексту літератури долучилася значна частина чеської гумористичної прози [13, 151].

Чеський літературний комізм 60-х років репрезентований головним чином трьома представниками: Богумілом Грабалом, Йозефом Шковорецьким та Міланом Кундерою, з яких перш за все останній присвятив себе проблематиці сміху та комізму в есе.

Необхідно також згадати про роботи в області комічного, які не користувалися популярністю в народі, не говорячи вже про прихильність комуністичної культурної бюрократії при владі. Одну з великих тем сюрреалізму Бретона – гумор, який сприймається як кров уяви, – підпільно розпрацював Вратіслав Еффенбергер. Публікація «Зміни гумору» 1984 року, яка вийшла в Женеві, містить в собі класифікацію гумору, яка представлена чотирма типами: поруч з об'єктивним та чорним гумором Бретона автор виокремлює абсурдний гумор та абсолютний комізм [12, 7]. Після падіння комунізму сюрреалісти присвятили цілий 11-й номер журналу «Аналогон» гумору та уяві [7], [11], [19]. Цю подію не можна залишати поза увагою, хоч там у більшій мірі представлений поетичний, ніж теоретичний підхід до гумору та комічного.

У 1973 році побачила світ дипломна робота психолога Міхала Черноушка «До проблеми психології сміху», про видання якої в «обережну» добу нормалізації не могло бути й мови. Черноушек опрацював широке коло літератури з психології з даної проблематики, яку він розширив перспективою карнавального комізму Бахтіна з його праці про Достаєвського [1]. Робота складається з п'яти розділів, в яких автор спробував вивести генезу комізму з когнітивного, генезу гумору з афективного та генезу жарту з конотативного аспекту сміху за Фрейдом. Четвертий розділ він присвятив намальованому жарту та карикатурі. В останньому розділі Черноушка переосмислює поняття карнавального відчуття життя як модус переживань карнавалізації світу.

У добу нормалізації теоріями гумору займалися у більшості емігранти. Павел Петр, працюючи над роботою про Швейка в Лїпску, мав можливість познайомитися з поглядами марксистських теорій комізму. Пізніше він використав свої спостереження вже як емігрант у збірнику, який було видано в Франкфурті. Він наводить три головні марксистські тези комізму: 1) комізм є суб'єктом історичних змін і може бути визначений лише в межах історії, 2) комізм пов'язаний з класовими поділами і його не можна відокремлювати від суспільно-економічного розвитку та об'єднань, він не загальнолюдський, 3) комізм у літературі та мистецтві є відображенням об'єктивних стосунків. Петр критикує догматичні тези та пише, що східноєвропейські теорії комізму (а точніше, радянські та східнонімецькі) побудовані на сталінській теорії пізнання та суперечать марксизму антидіалектично [22, 62]. Можна лише шкодувати, що Петр не звернув свою увагу на Владіміра Проппа або на когось з кола Бахтіна у свій час.

У 1984 році в Чехії вийшла книга Ладіслава Дворського «Репеторіум мовного комізму», яка присвячена головним чином практичній журналістській роботі з комічними формами.

У християнських колах проблема гумору також стала центром теоретичних інтересів, про що свідчить стаття Врани «Значення гумору» в журналі «Експеримент християнства» у 1995 році.

До теоретиків гумору належить також і представник початків чеського хепенінгу 60-х років Еуген Брікціус, якого було вислано комуністами до Австрії. Він присвятив себе проблематиці містифікації не лише в світовому, але й в домашньому контексті. Науковець досліджував твори від Матейє Кудейє та Ярослава Гашка аж до сучасних йому письменників [8].

Перегляд сучасних американських теорій гумору написав Томаш Кулка у широкій рецензії на книгу Джона Морреала «Філософія сміху та гумору», де він викладає своє розуміння теорії неоднорідності.

З авторів 90-х років необхідно згадати спробу Ервіна Гриха викласти історію світового літературного гумору, яку він реалізував у однойменній книзі. А також не можна не згадати одного з наймасштабніших чеських дослідників гумору в останні часи та й взагалі – Владіміра Борецького. Першу книгу з даної проблематики «Відвернене обличчя гумору» він написав 1997 року, де подає сучасний стан коміки в світі, теорію та історію питання. Слідом за цією роботою з'явилися «Теорія коміки», де автор до теорії та історії додав дослідження таксономічних одиниць коміки, описав її структурні риси та онтогенез. І останньою вийшла книга «Уява, гра та комічне». Вже з назви можна побачити, що Борецький в ній повертається до дослідження поняття комічного з сюрреалістичного погляду.

Сподіваємося, що на цьому дослідження тематики гумору чеськими вченими не зупиняться.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бахтин М. М.* Проблемы творчества Достоевского. Проблемы поэтики Достоевского. – К.: Next, 1994. – 511 с.;
2. *Borecký V.* Imaginace, hra a komika. – Praha: Triton, 2005. – 347 s.;
3. *Borecký V.* Odvracená tvář humoru. – Liberec, Praha: Dauphin, 1996. – 198 s.;
4. *Borecký V.* Teorie komiky. – Praha: Hynek, 2000. – 210 s.;
5. *Borev Ju. B.* Základní estetické kategorie. – Praha: NPL, 1963. – 516 s.;
6. *Breton A.* Antologie černého humoru. – Praha: Concordia, 2006. – 395 s.;
7. *Breton A.* Antologie černého humoru // Analogon. – 1994. – № 11 (Humor a imaginace). – S. 1-9;
8. *Brikcius E.* Utěcha z mystifikace. – Praha: Československý spisovatel, 1995. – 60 s.;
9. *Brouk B.* Jazyková komika. – Praha: Petr, 1941. – 120 s.;
10. *Černoušek M.* K problému psychologie smíchu: nepub. diplomní práce, FFUK. – Praha, 1973. – 125 s.;
11. *Effenberger V.* Chemie inteligence a alchemie humoru // Analogon. – 1994. – № 11 (Humor a imaginace). – S. 18-28;
12. *Effenberger V., Stejskal M.* Proměny humoru: tématická expozice Surrealistické skupiny v Československu. – Genève: Le La BP, 1984. – 32 s.;
13. *Galligan E. L.* The comic vision of literature. – Athens: The Univ. of Georgia Press, 1984. – 203 s.;
14. *Hrych E.* Dějiny světového humoru. – Praha: Maryas, 1994. – 253 s.;
15. *Králík F.* Hodnota a skutečnost humoru: příspěvek k filosofii výchovy. – Praha: Orbis, 1947. – 284 s.;
16. *Krejčí K.* Jakub Arbes: Život a dílo. – Praha: Orbis, 1946. – 427 s.;
17. *Krejčí K.* Heroikomika v básnictví Slovanů. – Praha: ČSAV, 1964. – 549 s.;
18. *Kulka T.* Nesourodost teorií humoru // Estetika. – 1993. – Ročník 30. – č. 1. – S. 1-10;
19. *Brun A.* Černý humor // Analogon. – 1994. – № 11 (Humor a imaginace). – S. 9-13;
20. *Lopatka J.* Obrana smíchu a jiná lidumilná činnost // Šifra lidské existence. – Praha: Torst, 1995. – S. 99-104;
21. *Petr P.*

Hašek «Schweik» in Deutschland. – Berlin: Rutten & Loening, 1963. – 249 s.; **22.** Petr P. Marxist Theory of the Comic // Comic relations. – Frankfurt, Bonn, N. York, 1985. – S. 57–66; **23.** Pytlík R. Toulavé house: Zpráva o Jaroslavu Haškoví. – Praha: Ml. fr., 1971. – 387 s.; **24.** Pytlík R. Malá encyklopedie českého humoru. – Praha: Čs. spisovatel, 1982. – 273 s.; **25.** Roubíček J. Experimentální psychosy. – Praha: St. zd. nakl., 1961. – 282 s.; **26.** Roubíček J. O smíchu // Vesmír. – 1962. – Ročník 41, č. 4. – S. 106–111; **27.** Roubíček J. Smích. – Praha: Thomayerova sbírka, 1944. – 27 s.; **28.** Sus O. Metamorfosy smíchu a vzteku. – Brno: Blok, 1965. – 220 s.; **29.** Teige K. O humoru, clownech a dadaistech. – Praha: Odeon, 1930. – Díl 1, 2.

Моцна І.І. (Львів, Україна)

Час і простір в антиутопічних романах Борислава Пекича

У статті розглядаються особливості використання сербським письменником Бориславом Пекичем типового для метажанру антиутопії хронотопу, його видозмінювання, викликане впливом постмодерністського світогляду й індивідуального стилю письменника. Досліджуються антиутопічні твори письменника, зокрема такі його романи як «Сказ» (1983), «1999» (1984) й «Атлантида» (1988).

Ключові слова: антиутопія, постантиутопія, М. Бахтін, Б. Пекич, хронотоп, закритий простір.

В статье рассматриваются особенности использования сербским писателем Бориславом Пекичем типичного для метажанра антиутопии хронотопа, его видоизменение, вызванное влиянием постмодернистского мировоззрения и индивидуального стиля писателя. Исследуются антиутопические сочинения писателя, а именно такие его романы, как «Беженство» (1983), «1999» (1984) и «Атлантида» (1988).

Ключевые слова: антиутопия, постантиутопия, М. Бахтин, Б. Пекич, хронотоп, закрытое пространство.

The article analyzes peculiarities of using typical anti-utopian chronotope by B. Pekich, its modification caused by the influence of postmodern worldviews and author's individual style. Such B. Pekich's anti-utopian novels as "Rabies" (1983), "1999" (1984), "Atlantis" (1988) are taken as the basis of proposed examination.

Key words: anti-utopia, post-antiutopia, M. Bakhtin, B. Pekich, spatio-temporal matrix, bounded chronotope.

Про важливість вивчення хронотопу для жанрології вперше повів мову М. Бахтін у праці «Форми часу і хронотопу у романі», з виходом якої аналіз художнього часопростору як окремого твору, так і певного жанру став однією зі складових комплексного літературного аналізу.

Вивченню хронотопу конкретно в творчості Б. Пекича присвячені монографії сербських літературознавців П. Піяновича „Поетика романів Борислава Пекича” [6] та Я. Лукич «Метапроза: прочитання жанру» [12], в яких дослідники звертаються до вивчення хронотопу роману «Золоте руно». Зокрема, притримуючись поглядів М. Бахтіна, Я. Лукич виділяє два хронотопи, які, на її думку, є найважливішими в романі і які водночас протиставляються один одному. Це хронотоп «вітальні-салону» та містерійного і карнавального часу. Ці два хронотопи можемо спостерігати і в антиутопічних творах Б. Пекича. Однак, коли йдеться про